

Arap Belâgatında Lâzım-ı Fâide-i Haber Kavramı ve Müfessirlerin Bu İfadelere Dair Görüşleri *

Ahmet Gezek**

- Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article
- Geliş Tarihi/Date Received: 10.04.2021 • Kabul Tarihi/Date Accepted: 14.05.2021
- Yayın Tarihi/Date Published: 30.06.2021

Öz

Arap belâgatında cümle, haber ve inşâ olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Haber cümlesinin iki asli gayesi olup bu iki asli gayeden fâide-i haber, muhataba bilmediği bir haberi iletme demektir. Lâzım-ı fâide ise; muhataba bildiği bir haberi iletme demektir. Bu tür haberlerde mütekellim / sözü söyleyen kimse, muhataba iletmediği haberi bildiğini gösterir ve lâzım-ı fâide olan cümleler muhataba bilgi açısından fayda sağlamaz. Bu çalışmada; lâzım-ı fâidenin ne olduğu incelenmiş, Kur’ân-ı Kerîm’de müfessirlerin “lâzım-ı fâide vardır” dedikleri ayetlerden örnekler verilmiş ve Kur’ân-ı Kerîm’de lâzım-ı fâideyi anımsatan bazı ifadelerle müfessirlerin görüşleri incelenmiştir. Bazen bir müfessirin “şu ifadeye lâzım-ı fâide vardır” dediği bir ayete diğer bir müfessir o cümlede farklı bir gayenin var olduğunu söylemiştir.

Anahtar Kelimeler: Lâzım-ı fâide, Haber, İnşâ, Belâgat, Müfessir.

The Concept of Lâzım-ı fâide in Arabic Rhetoric and the Opinions of the Commentators on These Expressions

Abstract

In the Arabic rhetoric, the sentence is divided into two parts; declarative sentences and construction sentences. There are two main purposes of the declarative sentences and fâide-i haber from these main purposes; It means conveying an unknown news to the interlocutor. Lâzım-ı fâide is convey a known news to the addressee. In such news, the person who speaks the word shows that he knows the news he conveyed to the interlocutor and the sentences lâzım-ı fâide, are not useful in terms of information. In this study; What the phrases of lâzım-ı fâide are examined and examples of the verses that commentators say “there is a lâzım-ı fâide” are given in the Quran. In

* Bu makale; “Arap Belâgatı’nda Konudan Haberdar Olan Muhataba Mesaj İletme Amaç ve Formları -Kur’an Ölçeğinde” adlı yüksek lisans çalışmamdan elde edilmiştir.

** Arş. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı ABD, ahmetgezek02@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5941-9533.

addition, the opinions of the commentators regarding some sentences reminiscent of the necessity of the Qur'an were examined. Sometimes, in a verse in which a commentator says "There is a lâzım-I fâide for this expression", another commentator stated that there is a different purpose.

Keywords: Lâzım-ı fâide, Declarative sentences, Construction sentences, Eloquence, Commentators of Qur'an.

Giriş

Arap belâgatında lazım-ı faide, Me'âni ilmi içinde yer alan haberî cümlelerin iki temel söylenme maksatlarından / gayelerinden biri olarak kabul edilir. Lazım-ı fâideyi anlamak için öncelikle belâgata, meânî ilmine, haberî ve inşâî cümlelere kısaca değinmekte fayda vardır. Kelime olarak; sözün fasih, açık ve seçik olması,¹ ulaşmak olgunlaşmak, erginlik dönemine varmak anlamlarında kullanılan belâgatın terim olarak biri meleke,² diğeri ise ilim anlamına gelecek şekilde iki türlü kullanımı vardır.³ Fesâhat, belâgat, bedî' ve berâ'at kelimeleri her ne kadar birbirlerinin yerine kullanılsa da belâgat daha çok kelimenin hem lafzında hem manasında, fesâhat ise sadece kelimenin lafzında olmaktadır.⁴ Belâgat kısaca; *doğru lafız tercihinde bulunup güzel ve doğru bir terkiyle sözün başlangıcından sonuna kadar muhataba uygun bir üslup kullanmak demektir.*⁵

Me'ânî kelimesi, mânâ kelimesinin çoğulu olup⁶ belâgat ilminde *sözün yerli yerinde olma (muktezâ-i hâle uygunluk) şartlarını taşımasını ve sözün, yere, zamana ve duruma uygun olmasının ilkelerini inceleyen ilim dalının adıdır.* Arap belâgatında diğeri iki ana konudan biri; *sözü, açıklık ve kapalılık bakımından birbirinden farklı olan anlatım biçimleriyle ifade etmenin ele alındığı disiplin beyân ilmi; diğeri ise meânî ve beyan şartlarını taşıyan sözü güzelleştiren sanatların incelendiği bedii ilmidir.*⁷ Meânî ilmi; Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078) nazım teorisine dayanmakta olup bu teori; sözün öğelerinin birbiriyle olan ilişki ve uyumunu

¹ Ebû'l-Kâsim Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, haz. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), c. I, s. 75.

² Meleke anlamındaki belâgat, sözün, fasih, aynı zamanda yer ve zamana uygun olmasıdır. Diğeri bir ifadeyle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. Belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir. bk: Hulusi Kılıç, "Belâgat", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. V, s. 380. ; Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, haz. Mehmet Gümüşkılıç, (İstanbul: Kapı Yay., 2016), s. 17.

³ Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, s. 17.

⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Se'îd b. Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1402/1982), c. I, s. 234. Bazı belâgat bilgileri; belâgatın manayla, fesâhatin ise lafızla alakalı olduğunu söylerken diğeri bazıları ikisinin birbirinden ayrılmaz bir bütünün iki parçası olduğunu söylemişlerdir. bkz: Yahyâ b. Hamze b. Alî el-Huseynî et-Tâlibî, *et-Tirâz li esrâri'l-belâga ve 'ulûmu hakâiki'l-i'câz*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1423/2002), c. II, s. 184.

⁵ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ*, (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1429/2009), s. 58.

⁶ Ebû'l-Feyd Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, haz. Komisyon, (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1965), c. XXXIX, s. 123. Yahyâ b. Hamze et-Tâlibî, *et-Tirâz li esrâri'l-belâga*, c. II, s. 184.

⁷ İsmail Durmuş, "Meânî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, s. 204.

esas alır. Örneğin; asıl olan Arap dilinde failin, fiilden sonra, haberin, mübtedadın sonra gelmesi iken bazen fail fiilden önce, haber mübtedadın önce gelir. Abdülkâhir el-Cürçânî, cümle öğelerinin yer değiştirmesinin boşuna olmadığını, bu yer değiştirmelerin iç dünyamızda kastettiğimiz anlamla inilti olduğunu belirtmiştir. Ona göre sözün, kastedilen anlama denk olması için cümlenin tam olarak (nazm) dizayn edilmesi gerekir.⁸

Meânî ilminin konularından olan haberî cümleler; *ما احتمل الصدق والكذب Doğruya ve yanlışla ihtimali olan cümlelerdir*. Diğer bir ifadeyle, doğrulanabilir ve yanlışlanabilir ifadelerdir.⁹ Örneğin; “İskenderiye Kütüphanesi Hz. Ömer (r.a.) döneminden önce yandı” sözü, doğruya ve yanlışla ihtimalli bir cümle olup diğer taraftan Hz. Ömer’in İskenderiye Kütüphanesinin yakılmasını emrettiğine dair var olan görüşlere de bir reddiye anlamı taşır. Aynı şekilde “Hz. Ömer (r.a.) Hâlid b. el-Velîd’i (r.a.) görevinden azletmedi” sözü doğrulanabilir ve yanlışlanabilir olumsuz bir ifadeyken, diğer taraftan Hz. Ömer’in (r.a.) halife olduğunda Hâlid b. el-Velîd’i (r.a.) görevinden azlettiğine dair var olan söylentilerin asılsız olduğunu haber verir.¹⁰

Belâgat bilginlerinin çoğunluğuna göre; *bir haber vakıaya uygun ise doğru haber, vakıaya ters ise yanlış / yalan haber olur*.¹¹ Örneğin bir kimse bana; “Kardeşin yolculuktan döndü” dediğinde verdiği bu haber, vakıaya uygun düşüyor ve vakıayı destekliyorsa doğru haber olarak adlandırılır. Eğer bu haber, vakıaya ters düşüyorsa, o zaman bu habere yalan haber / yanlış haber denilir.¹² Mutezili bilgin İbrâhîm en-Nazzam’a (ö. 231/845) göre ise; *doğru haber; itikada / inanca uygun olan, yalan haber ise, itikada zıt olan haberdir*.¹³ Ona göre bir şeyin doğru veya yanlış olmasını belirleyen kıstas inançtır.¹⁴ Diğer bir Mutezili bilgin Câhiz (ö. 255/869) ise; doğru ve yanlış haberle birlikte doğru ve yanlış olarak nitelenemeyecek haberlerin var olduğunu belirtmiştir. Câhiz; *doğru haberi, hem vakıaya hem de inanca uygun haber; yanlış haberi, hem vakıaya hem de itikada muhalif olan haber* olarak tarif etmiş ve bir ihtimal olarak

⁸ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 85.

⁹ Ebu Ya’kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî el-Hârîzmî es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, 1407/1987), s. 164. ; Abdülazîz Atîk, *İlmü’l- me’ânî*, (Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, 1430/2009), s. 42.

¹⁰ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 99-100.

¹¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, s. 166. ; Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî, *et-Telhis fî ulumi’l-belâğa*, (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, t.y.), s. 38. ; Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî, *el-Kazvînî, el-İzâh fî ulumi’l-belâğa*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, 1424/2003), s. 25. ; Behâuddîn es-Sübkî, *’Arûsu’l-efrâh fî şerhi telhîsi’l-miftâh*, haz. Abdulhamîd Hendâvî, (Beyrut: el-Mektebetu’l-Asriyye, 1423/2003), c. I, s. 106.

¹² Fadl Hasan Abbas, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 102.

¹³ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, s. 166. ; el-Kazvînî, *et-Telhis*, s. 38. ; el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 25. ; Behâuddîn es-Sübkî, *’Arûsu’l-efrâh*, c. I, s. 107.

¹⁴ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 102.

*doğru ve yanlış olarak nitelenemeyen haberlerin varlığından söz etmiştir.*¹⁵ Örneğin Câhiz'e göre Hz. Peygamber'e hitaben söylenen “أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ” *Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş bu?*¹⁶ ayetinde cinnet halindeki birinin sözü doğru ve yanlış olarak değerlendirilmez. Diğer taraftan iman etmeyenler, Hz. Peygamber'in sözünü doğru olarak kabul etmez. Bu sebeple bu cümle, ne doğru, ne de yanlış haber olur. (Cümle, ne doğrulanabilir, ne de yanlışlanabilir)¹⁷

Haberî cümlelerin zıttı olan inşai cümleler ise; “ما لا يحتمل الصدق والكذب” *Doğruya ve yanlışla ihtimali olmayan*, diğer bir ifadeyle hakkında doğru ve yanlış olarak hüküm veremediğimiz cümlelerdir.¹⁸ Bazı alimler ise bu cümleleri; “*Telaffuz edildikten sonra gerçekleşendir*” şeklinde tarif etmiştir.¹⁹ İnşai cümlelerin emir, nehiy, temenni gibi belli kalıpları olup söz, bu kalıplardan birinde geldiğinde inşa ifade eder.

1. Lâzım-ı fâide

Haberî cümlelere tekrar dönecek olursak; bu cümlelerin her zaman bir söylenme gayesi / amacı olup bir gaye güdülmeyen verilen habere anlam yüklenmez.²⁰ Belâgat kitaplarında haber cümlelerinin iki temel gayesi أغراض olduğu belirtilmiş,²¹ tespit edilebildiği kadarıyla bu gayeleri *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinde ilk Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf es-Sekkâkî (ö. 626/1229) zikretmiştir.²² Sekkâkî'den sonra gelen belâgat bilginleri, muhataba mesaj iletme gayelerini onun belirlemiş olduğu metot çerçevesinde kabul etmişler ve bu gayelere eklemelerde bulunmuşlardır. Bu asli gayelerden birincisi fâide-i haber olup Fâide-i haber; *Mütakellimin (sözü söyleyen ve haber veren kimsenin) muhataba bilmediği bir hükmü bildirmesi* demektir. Örneğin; Zeyd'in ayakta olduğunu bilmeyen bir kimseye “*Zeyd ayakta*” sözü²³ veya bir öğreticinin öğrenciye ders anlatması bu şekildedir. Bu tür haberlerin gayesine fâide-i haber denilmesinin nedeni, haberî duyan / işiten kimseye fayda sağlaması, ona bilmediği bir şeyi öğretmesi dolayısıyladır.²⁴

¹⁵ el-Kazvîni, *et-Telhis*, s. 39. ; el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 26. ; Behâuddîn es-Sübki, *'Arûsu'l-efrâh*, c. I, s. 108.

¹⁶ es-Sebe', 34/8.

¹⁷ el-Kazvîni, *et-Telhis*, s. 40.

¹⁸ el-Kazvîni, *et-Telhis*, s. 151. ; el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 108. ; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999), s. 69.

¹⁹ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s. 69.

²⁰ Ali Bulut, *Belâgat*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), s. 54.

²¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 166. ; Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, s. 121

²² es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 166.

²³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 166. ; el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 27.

²⁴ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-me'ânî*, s. 50.

Lâzım-ı fâide ise; fâide-i haberin zıttı olarak, *mütekellimin (sözü söyleyen ve haber veren kimsenin) muhataba bildiği bir hükmü kendisinin de bildiğini bildirmesi* şeklinde tarif edilir.. Örneğin; Zeyd'in ayakta olduğunu bilen bir kimseye “*Zeyd ayaktadır*” demekle lâzım-ı fâide gerçekleşir. Bazı belâgat bilginlerine göre; bu tür cümlelerin anlamlı olabilmesi için, karşımızda sözü söyleyen kişinin durumdan haberdar olduğumuzu bilmemesi gerekir²⁵ Lâzım-ı fâide'den kavramsal olarak ilk söz eden belâgat bilgini olduğu düşünülen Sekkâkî; sözü söyleyen mütekellimin, karşı tarafa (muhataba) bir haberi bildiğini göstermek için bu şekilde haber verdiğini belirtir. Örneğin bir kimse; karşısındaki muhatabına “*Sen Kur'ân'ı ezberledin*” deyince, bu olguyu ve cümledeki haberi bildiğini karşı tarafa izhar etmiş olur.²⁶ Sa'düddîn Teftâzânî (ö. 792/1390) ise lâzım-ı fâide de belirtilen *lüzumluluk* kavramını “*Zeyd âlimdir*” misalinde olduğu gibi “*hüküm beyan edildiğinde, “hükümün bilindiği (muhatap tarafından) malum olandır”*” şeklinde tarif etmiştir. Yani lâzım-ı fâide; muhatap kendisine iletilen bilgiden haberdar olması gerekli olan ifadelerdir.²⁷ Örnek olarak;

“*Sen öfkeni yutar, sinirlendiğinde yumuşak davranır, cezalandırma gücün varken affeder, küçük hataları görmezden gelir ve senden yardım dileyenin çağrısına icâbet edersin.*”²⁸ ifadesinde mütekellim / sözü söyleyen, karşı tarafa herhangi bir şeyi öğretmeyi, herhangi bir yarar sağlamayı amaçlamaz. Çünkü bu sözler, zaten karşı tarafça bilinmektedir. Bu durumda karşı taraf, kendisine iletilen haberden değil, bu haberi sözü söyleyenin bilmesinden fayda sağlamış olur. Aynı şekilde “*Sen geçen hafta babanla birlikte yolculuktan döndün*” ifadesinde, mütekellim, muhataba sözün içerdiği bir hükmü haber vermez. Çünkü bu haber önceki örnekte olduğu gibi muhatap tarafından bilinmektedir. Bu durumda muhatap haberden değil, mütekellimin haberi bilmesinden fayda sağlamış olur. Lâzım- fâide cümlelerine; “*Bugün uykudan erken uyandın*” “*Çocuklarını nazik bir şekilde terbiye ettin, kaba bir şekilde değil*”²⁹ ifadeleri gibi örnekler vermek mümkündür. Abdülaziz Atık (ö. 1976); lâzım-ı fâide için verilen örneklerden yola çıkılarak, bu kalıpların övme, yerme gibi günlük hayatla ilgili insana ait fiillerde olabileceğini ve bu tür haberlerin, mütekellimin muhataba ilettiği haberi muhatabın bilmesi esası üzerine kurulu olduğunu söylemiştir.³⁰

²⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 166. ; el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 27. ; Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, s. 121.

²⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 166.

²⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh et-Teftâzânî, *el-Mutavvel 'ale't- telhîs*, (İstanbul: Dersââdet, 1308/1890), s. 45-46.

²⁸ 'Alî el-Cârim-Musdafâ Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, haz. Kâsim Muhammed en-Nürî, (Dimeşk-Beyrut: Mektebetü Dârü'l-Fecr, 1435/2014), s. 286.

²⁹ 'Alî el-Cârim-Musdafâ Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, s. 280-284.

³⁰ Abdülazîz Atık, *İlmü'l- me'ânî*, s. 52.

2. Lâzım-ı fâide dışında bir haberi cümlelerin söylenme gayeleri

Yukarıda zikredilen haberin asli gayeleri / amaçları dışında farklı gayeler de bulunmakta olup tespit edilebildiği kadarıyla Sa' düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî *el-Mutavvel* kitabında bu gayeleri ilk zikreden kişi olmuştur.³¹ et-Teftâzânî'den sonra gelen belâgat bilginleri ise bazen bu ferî amaçları kitaplarında zikretmişler, bazen de sadece iki ana gayeye değinmekle yetinmişlerdir. Farklı belâgat kitaplarından derlendiği üzere, muhataba mesaj iletme amaçları, faide-i haber ve lâzım-ı fâide dışında şu gayelerle de olabilmektedir:

- a. **İstenen bir işin aksinin meydana gelmesinden dolayı üzüntüyü dışa vurma:** Hz. Meryem'in annesi; Allah yolunda adamak niyetiyle erkek çocuk beklerken kız çocuk dünyaya gelmesi ve bu bağlamda; *"Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum."*³² ayetinde *"Rabbim! Onu kız doğurdum"* sözüyle üzüntüsünü dışa vurması buna örnektir.³³
- b. **Acziyet ve zayıflığı gösterme:** Örnek: Hz. Zekeriyâ'nın; *"Rabbim!" demişti, "Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Ben sana ettiğim dualarda hiç eli boş dönmedim."*³⁴ ayetinde geçen *"Rabbim! Gerçekten kemiklerim zayıfladı"* ifadesiyle güçsüzlüğünü dile getirmiştir.³⁵
- c. **Muhatabı cesaretlendirme ve teşvik etme:** Örnek: *"Gençlerin çabasıyla / gücüyle vatan kalkınır"* sözüyle gençler çalışmaya ve milli değerler için çaba göstermeye teşvik edilmektedir.³⁶
- d. **Muhatabı azarlama ve kınama:** Örnek: *"Kim mümin kardeşinin kuyusunu kazarsa kazdığı kuyuya düşer"* sözünde, mümin kardeşinin arkasından iş çeviren kimselerin bu davranışları kınanmakta ve muhatabın dürüst olması gerektiği vurgulanmaktadır.³⁷
- e. **Bağışlanma ve af dileme:** Örnek: Hz. Musa; *"Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla!" Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok*

³¹ et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 43.

³² Âl-i İmrân 3/36.

³³ et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 43. ; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s. 56.

³⁴ Meryem 19/4.

³⁵ et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 43. ; el-'Atik, *İlmu'l-me'ânî*, s. 64.

³⁶ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 109. ; İsa Ali el-'Âkub - Ali S'ad eş-Şetyevî, *el-Kâfi fi 'ulumi'l-belâga*, (İskenderiye: el-Câmiatü lil-Fütûha, 1993), s. 73.

³⁷ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 109. ; el-'Âkub - eş-Şetyevî, *el-Kâfi fi 'ulumi'l-belâga*, s. 72.

*esirgeyicidir.*³⁸ ayetinde geçtiği üzere haber cümlesiyle Allah'tan bağışlanma ve af dilemektedir.³⁹

- f. **Öğüt verme:** Örnek: “*Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatici şeylerden ibarettir.*” ayetinde Allah (c.c.), ahiret hayatına hazırlık yapmamız gerektiğini ve bu dünyanın fani olduğu haber vererek bizlere öğüt vermektedir.⁴⁰
- g. **Övme:** Örnek: Nâbiğa ez-Zübyâni (ö. 604);

فَأِنَّكَ شَمْسٌ وَالْمُلُوكُ كَوَاكِبٌ * إِذَا طَلَعَتْ لَمْ يَبْدُ مِنْهُنَّ كَوْكَبٌ

“*Sen güneşsin diğer hükümdarlar ise birer yıldız / Güneş doğduğunda görünmez tek bir yıldız*” beytinde Hîre hükümdarı Nu'mân b. el-Münzir'i (ö. 609) övmüştür.⁴¹

- h. **Uyarma ve ikaz etme:** Hz. Peygamber “*Allah'ın en sevmediği helal talaktır*”⁴² sözüyle ümmetini uyarmakta ve boşanmayla ilgili acele etmemelerini onlardan istemektedir.⁴³
- i. **Muhataba, iki şeyin eşit olmayıp birbirinden farklı olduğunu gösterme:** Örnek; “*Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vaad etmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır.*”⁴⁴ ayetinde, Allah için cihat edenlerle cihattan geri duranların farklı derecelere sahip oldukları ve cihada katılmayıp evinde oturanların bu hallerinden vazgeçmeleri gerektiği belirtilmiştir.⁴⁵

³⁸ el-Kasas, 28/16.

³⁹ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 111. ; el-Âkub - eş-Şetyevî, *el-Kâfi fi 'ulûmi'l-belâğa*, s. 71.

⁴⁰ Musdafâ es-Sâvî el-Cüveynî, *el-Belâgatu'l-arabiyye*, (İskenderiye: el-Ma'ârif, 1985), s. 13. ; Fadl Hasan Abbas, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 112. ; Abdumuteâl es-Sa'îdî, *el-Belâgatu'l-âliye-'İlmü'l-me'ânî*, (Mısır: Mültezimu't-tab'i ve'n-neşr, 1411/1991), s. 61.

⁴¹ Ali Bulut, *Belâgat*, s. 55. ; el-Âkub - eş-Şetyevî, *el-Kâfi fi 'ulûmi'l-belâğa*, s. 72.

⁴² Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, haz. Muhammed Fuâd Abdulkâî, (Kahire: Dâru İhyâi'l-kutubi'l-arabiyye, ty.), c.I, s.650/2018.

⁴³ el-Âkub - eş-Şetyevî, *el-Kâfi fi 'ulûmi'l-belâğa*, s. 72. Ali Bulut, *Belâgat*, s. 55.

⁴⁴ en-Nisa, 4/95.

⁴⁵ Et-Teftazânî, *el-Mutavvel*, s. 43; Muhammed Muhammed Ebu Musa, *Hasâisu't-terâkîb*, (Mısır: Emire li't-tibâ'a, 1416/1996), s. 80.

Haberin birçok söylenme gayesi olup bu gayelerden Belâgat kitaplarında zikredilenlerin diğer bazıları: Birinin başına gelen felakete sevinme; mutluluk ve sevinci dile getirme;⁴⁶ alay etme;⁴⁷ sebep bildirme;⁴⁸ ta'rîz (üstü örtülü bir şekilde itiraz ve sitem etme);⁴⁹ şeklindedir. Muhataba mesaj iletme amaçları, sözü söyleyen kimsenin kastettiği anlama göre değişkenlik gösterdiğinden ve bu anlam cümlelerin siyak ve sibakından (bağlamından) anlaşıldığından, yapılan isimlendirme ve verilen örneklerin çoğaltılması mümkündür.⁵⁰

3. Kur'ân-ı Kerîm'de müfessirlerin lâzım-ı faide olarak değerlendirdikleri ifadeler örnekler

a. İsim cümlesi olarak gelen lazım-ı faideler:

(الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

“Hamd, âlemlerin rabbi Allah’a mahsustur.”⁵¹

Kur'an-ı Kerîm'in yazılış sırasına göre ilk sûresi olan Fâtiha sûresinin ilk âyetiyle ilgili olarak Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr et-Tûnûsî'nin (ö. 1879-1973) görüşü şu şekildedir: Hamd cümlesinin haber cümlesi mi, yoksa inşa cümlesi mi olduğuyula ilgili alimler arasında ihtilaf olup bu cümlelerin inşa olduğunu söyleyenler; medih, zemm ve recâ fiillerindeki gibi, haber cümlesinin inşa anlamına nakledilmesiyle olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü haber vermekle değil, inşa ile hamd gerçekleşir. Hamd cümlesinin haber cümlesi olduğunu savunan alimler ise; hamdin Allah'a (c.c.) mahsus olduğunu haber vermek, Allah'ın (c.c.) güzel sıfatlarını itiraf etmek anlamı taşıdığını, hamdin güzel vasıf olduğunu, bu vasfın insanlar tarafından dillendirilmesi ve hamdi dile getiren mütekelimin nakletmesinin yeterli olduğunu söylemişlerdir. Bir diğer delil de “haber veren kimse, verdiği haberin içine dâhildir” usulü fıkıh kaidesidir. Yani hamd haberini veren kimse, kendisinin hamdettiğini zımnen söylemiş olmakta olup bu şekilde me'ânî ilmindeki lazım-ı fâidedeki lüzumluk vechi üzere, verdiği habere kendisinin uyduğunu bildirmiş olmaktadır. Bu minval üzerine haber cümlesi lâzım-ı fâide

⁴⁶ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 111. ; el-Âkub - eş-Şetyevî, *el-Kâfi fi 'ulumi'lbelâğa*, s. 72.

⁴⁷ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 111. ; Ali Bulut, *Belâgat*, s. 55.

⁴⁸ Mustafa Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*, (Yayımlanmamış doktora tezi: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.88.

⁴⁹ Mustafa Irmak, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*, s. 99.

⁵⁰ Fadl Hasan Abbas, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, s. 111. ; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, s. 56.

⁵¹ el-Fâtiha, 1/1.

olduğunda, hamd sözünü söyleyen kişi bütün insanların ve kendisinin hamdetmesinden haber vermiş olmaktadır. İbn ‘Âşûr’a göre bu görüş diğerlerinden daha güçlüdür.⁵²

(أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ)

“Biline ki, gerçekten bozanlar onların ta kendileridir, ama farkında olmuyorlar.”

Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî’ye (ö. 1270/1854) göre; münafıklar kendilerine verilen haberi bilerek inkar ettikleri için bu ayete lâzım-ı faide anlamı vermek mümkündür. O zaman ayetin anlamı “Onların fesat çıkarttıklarını biliyoruz veya yaptıkları bozgunculuğun vebâli onlara dönecektir.” şeklinde olur.⁵³

(وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ)

“Nûh rabbine şöyle seslendi: “Ey rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemendir. Senin vaadin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin” dedi.”⁵⁴

Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî’nin (ö. 310 / 923) bu ayetle ilgili tefsiri şu şekildedir: *Rabbim! Sen beni ve ailemi boğulmaktan ve helak olmaktan kurtaracağını vaat ettin. Oğlum ailemden olmasına karşın helak oldu. Senin vaadin haktır ve sen vaadinden dönmezsün. En iyi hüküm veren sensin. Beni ve ailemi helak olmaktan kurtaracağına dair bize verdiğin vaadinle hükmedip oğlum bize döndür.*⁵⁵ Bu tefsirden anlaşıldığı üzere, Hz. Nûh’un buradaki münacatı dua olup aynı zamanda burada lâzım-ı fâide anlamı vardır. İbn ‘Âşûr ise ayetteki “Oğlum ailemendir. Senin vaadin de elbette haktır” cümlesinin lâzım-ı fâide olduğunu söylemiştir. Çünkü Allah (c.c.), kendi vaadinin hak olduğunu bilmektedir.⁵⁶

(قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ)

“Ey babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf’u da eşyamızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş! Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın” dediler.”⁵⁷

Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî’ye (ö. 538/1144) göre Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin “Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın” ifadeleri; bize inanmazsın,

⁵² Muhammed ed-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed ed-Tâhir b. ‘Âşûr et-Tûnûsî, *et-Tahrîr ve ’t-tenvîr - Tahrîr ’l-m’anâ ’s-sedîd ve tenvîri ’l-akli ’l-cedîd min tefsîri ’l-kitâbi ’l-mecîd*, (Tunus: ed-Dâru ’t-Tûnûsiyye li’n-neşr, 1984), c. I, s.161.

⁵³ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdullah el-Hüseynî el-Alûsî, *Rûhu ’l-Me’ânî fî tefsîri ’l-Kur’ânî ’l-’azîm ve ’sseb ’u ’l-mesânî*, haz. Alî Abdülbârî Adıyye, (Beyrut: Dâru’l-Kütûbi ’l-’ilmiyye, 1415/1995), c. I, s. 156.

⁵⁴ Hüd, 11/45.

⁵⁵ el-Alûsî, *Rûhu ’l-Me’ânî*, c. V, s. 27.

⁵⁶ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve ’t-tenvîr*, c. XII, s. 84.

⁵⁷ Yûsuf, 12/17.

çünkü bizim hakkımızda kötü düşünmekte, bize güvenmemekte ve Yûsuf'u çok sevmektesin anlamındadır.⁵⁸ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise bu ayeti; “Senin bizi tasdik etmeyeceğini biliyoruz. Sen kurdun Yûsuf'u yemesinden korkmuştun ve kurt O'nu yedi. Bizi nasıl suçlayabilirsin!” şeklinde tefsir etmiştir.⁵⁹ İbn Kesîr; “Senin bizi tasdik etmeyeceğini biliyoruz.” yorumuyla bu ifadeyi lâzım-ı fâide olarak anladığı görülmektedir. İbn 'Âşûr da bu ayette; muhatap, mütekellimin iletmiş olduğu haberin içeriğini bildiğinden dolayı haberin gayesinin lâzım-ı fâide olduğunu söylemiştir.⁶⁰

(الْمَالُ وَالْبُنُونُ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمْلاً)

“Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha layıktır.”⁶¹

Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) bu ayetin; Müslümanların zayıflığı karşısında malları ve çocuklarıyla övünen müşriklerin bozgunculuğuna yönelik olarak açık bir burhânî delil⁶² olduğunu ve devamlı / baki olanın bitip tükenecek olandan daha hayırlı olduğunu belirtmiştir.⁶³ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr eş-Şankîti'ye (ö. 1393/1974) göre ise; bu ayette sadece vakıa haber verilmemiş, haberin gerektirdiği anlam da kastedilmiştir. Bu sebeple buradaki haberin gayesi lâzım-ı fâidedir. Şöyle ki; Dünya hayatına insanların meyletmesine karşı çare bulmak gerekmekte ve insan ahiret için ne yaptığına bakmalıdır.⁶⁴

b. Fiil cümlesi olarak gelen lâzım-ı fâideler:

(فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنِّي وَضَعْتُهَا اُنْثَىٰ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَئِنِ الدَّكْرُ كَاْلَاُنْثَىٰ وَاِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَاِنِّي اَعِيْذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ)

⁵⁸ Ebü'l-Kâsim Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi 't-tenzil*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'arabî, 1407/1987), c. II, s. 451. ; Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb/et-Tefsîru'l-kebîr*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, 1420/1999), c. XVIII, s. 429.

⁵⁹ Ebü'l-fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Basrî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, haz. Sâmî b. Muhammed Selâme, (Riyad: Dâru Tîbe li'n-neşri ve't-tevzî', 1420/1999), c. IV, s. 375.

⁶⁰ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. XII, s. 237.

⁶¹ el-Kehf, 18/46.

⁶² Burhan; Öncülleri yakiniyyattan olan kıyastır. Mantıkçılara göre burhan bütün delillerin en kesin ve güvenilir olanıdır. bkz. Ali Durusoy, “Yakiniyyât”, TDV *İslam Ansiklopedisi* (DİA), c. XLIII, s.273.

⁶³ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, c. XXI, s. 468.

⁶⁴ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdulkâdir el-Ceknî eş-Şankîti, *Advâü'l-beyân fi idâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), c. VIII, s. 505.

“Onu doğurunca dedi ki: “Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum.”⁶⁵

Haberin ferî amaçları zikredilirken üzüntüyü dışa vurma gayesine örnek olarak verilen bu ayetteki “Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir” sözünü Fahrüddîn er-Râzî; İmran’ın eşinin bildirme maksadıyla değil, özür ifadesi olarak söylediğini belirtmiştir.⁶⁶ İbn Âşûr’a göre göre bu cümle, itirâziye cümlesidir, ama Allah’ın (c.c.) takdirine karşı bir itiraz ve ret anlamında değildir.⁶⁷ Muhyiddîn Dervîş (ö. 1403/1982) ise *İ’râbu’l-Kur’ân* kitabında bu ayette haberle kastedilen gayenin lâzım-ı fâide olduğunu söylemiştir. Çünkü sözü söyleyen, açıklama gayesiyle değil, haberi bildiğini gösterme maksadıyla bu ifadeleri dile getirmiştir.⁶⁸ Mahmûd Sâfi’ye (ö. 1376 / 1956) göre; ayetteki “Ben onun adını Meryem koydum” cümlesini İmran’ın eşinin söylemesinin amacı, Hz. Meryem’in adını bildirmek olmadığından haberin gayesi lâzım-ı fâidedir.⁶⁹

(إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ)

“Münafıklar sana geldiklerinde, “Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin” derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler.”⁷⁰

Şihâbüddîn el-Alûsî’ye (ö. 1270/1854) göre ayette münafıkların Hz. Peygamber’e gelerek “Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin” sözü lâzım-ı fâide olmaktadır. Çünkü onların bu şehadetini Hz. Peygamber bilmektedir. Bu ayetin devamında Allah (c.c.), içlerinde gizledikleri münafıkların şehadetini yalanlamaktadır.⁷¹ Ebû Mansûr el-Mâturîdî’ye (ö. 333/944) göre münafıklar kalplerindeki inkarın Hz. Peygamber’e tebliğ edilmesinden korkmuşlar ve özür kabilinden şehadet sözünü söylemişlerdir. Bu sebeple Allah (c.c.),

⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/36.

⁶⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, c. VIII, s. 203-204.

⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. III, s. 233.

⁶⁸ Muhyiddîn b. Ahmed Musdafâ Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve beyânühû*, (Suriye: Dâru’l-İrşâd li’ş-şüûni’l-câmi’iyye, 1415/1995), c. I, s. 498.

⁶⁹ Mahmûd b. Abdurrahîm Sâfi, *el-Cedvel fi İ’râbi’l-Kur’ân*, (Şam: Mü’essesetü’l-İmân-Beyrut: Dâru’r-Reşîd, 1418/1998), c. III, s. 164.

⁷⁰ el-Münâfikûn, 63/1.

⁷¹ el-Alûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. IVX, s. 303. ; Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed b. Musdafâ el-’İmâdî, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru ihyâ-i’t-türâsi’l-‘arabî, t.y.), c. VIII, s. 251.

münafıkların şahitlik sözünden sonra onların kalpten iman etmediklerini “Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler.” ifadesiyle yalanlamaktadır.⁷²

(يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنزَلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَخِرُوا اللَّهَ مَخْرِجَ مَا تُحْذَرُونَ)

“Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindeki ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. De ki: “Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır.”⁷³

İslam’la ve Müslümanlarla alay eden münafıklar, vahiyle bu durumun ortaya çıkmasından korkmaktaydılar.⁷⁴ Allah (c.c.) bu ayette münafıkların sırlarının ortaya çıktığını Resulüne vahiyle haber vermiş ve onlara bildirmesini emretmiştir. Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esamm’a (ö. 200/816) göre münafıklar Hz. Peygamber’in gerçek bir peygamber olduğunu bildikleri halde hsetlerinden ve inatlarından ötürü Hz. Peygamber’in nübüvvetini tasdik etmemişlerdir.⁷⁵ Alûsî ve Şihâbüddîn el-Hafâcî’ye (ö. 1069/1659) göre bu ayetteki “Kalplerindeki ortaya çıkaracak bir sûre” sözüyle lâzım-ı fâide kastedilmektedir. O zaman bu cümlede, münafıkların içlerinde gizledikleri endişelerini Hz. Peygamber’in bildiği veya bildiğini haber vermesi anlamı ortaya çıkmaktadır.⁷⁶

(قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكِ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ)

“Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun” dediler.”⁷⁷

Alûsî’ye göre ayette geçen Hz. Lût’un kavminin “Bizim senin kızlarında gözümüz yok” sözü; sen bizim iman etmiş kızlarla evlenmemizi caiz görmüyorsun anlamındadır. Zira Hz. Lût’un dininde tek kişiyle evlilik zorunlu olup Hz. Lût’un yanına gelenler evli olduklarından bu şekilde söz söylemişlerdir.⁷⁸ Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Saîd b. Cübeyr’e (ö. 94/713) göre her peygamber kendi ümmetinin babası gibi görüldüğünden dolayı Hz. Lût onlara bu ayetin öncesinde geçen “Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir.”⁷⁹

⁷² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Tefsîru 'l-Mâturîdî/Te'vilâtü Ehli's-sünne*, haz. Mecdî Baslûm, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), c. X, s. 18-19.

⁷³ et-Tevbe, 9/64.

⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 286.

⁷⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru 'l-kebîr*, c. XVI, s. 93.

⁷⁶ el-Alûsî, *Rûhu 'l-Me'ânî*, c. V, s. 319. ; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *İnâyetü 'l-kâdî ve Kifâyetü 'r-râdî 'alâ teşîri 'l-Beydâvî*, (Beirut: Dâru Sâdir, t.y.), c. IV, s. 340.

⁷⁷ Hûd, 11/79.

⁷⁸ el-Alûsî, *Rûhu 'l-Me'ânî*, c. VI, s. 304.

⁷⁹ Hûd, 11/78.

ifadesiyle kavmindeki kızları kastetmiştir.⁸⁰ İbn Âşûr'a göre Lût'un (a.s.) kavmi “*Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok*” ifadesini bildiklerini tekit için söylemişlerdir. “*Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun*” haber cümlesi ise lâzım-ı fâide olup anlam: Senin kızlarına rağbet etmediğimizi bildiğini biliyoruz. Bizim ne istediğimi sen biliyorsun şeklinde olmaktadır.⁸¹

(فَأَنْطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا آتَيْتَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطَعَمَا أَهْلَهَا فَأَبْوَا أَنْ يُضَيِّقُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا)

“*Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Mûsâ, “Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın” dedi.*”⁸²

Muhammed b. Cerîr et-Taberî'ye (ö. 310/923) göre ayette Hz. Mûsâ'nın yol arkadaşına söylediği “*Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın*” sözü: Dileseydin, o kavmin yıkılmak üzere olan duvarını ücret almadan düzeltmezdin anlamında olup rivayete göre köy halkı Hz. Mûsâ'yı misafir etmemiş ve Hz. Mûsâ yaptığı işe mukabil yol arkadaşından kira parası almasını istemiştir.⁸³ Fahrüddîn er-Râzî ise bu ayette, yolcuların uğradıkları beldelerden yemek istemelerinin şer'u men kablenâ / İslam'dan önceki dinin yasaları mucibince sonraki dinde mübah olduğu hükmünün çıktığını söylemiştir.⁸⁴ Alûsî ve Şihâbüddîn el-Hafâcî'ye göre Hz. Mûsâ'nın yol arkadaşına iletildiği “*Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın*” ifadesinin bir faydası olmadığı için buradaki haberle lâzım-ı fâide kastedilmektedir. Diğer taraftan, yolculuk sırasında Hz. Mûsâ ve yol arkadaşının ücrete ihtiyaçları olduğu için arkadaşının ücret almamasına yönelik burada “*ta'rîz / kapalı bir biçimde dolaylı olarak söz söyleme*” olduğunu söyleyenler de vardır.⁸⁵

4. Kur'ân-ı Kerîm'de lâzım-ı fâideyi andırıp lâzım-ı fâide dışında bir gayeye yönelik olarak söylenen ifadeler örnekler

(وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّيْ جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خٰلِفَةً قَالُوْۤا اَتَجْعَلُ فِيْهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيْهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّيْۤ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ)

⁸⁰ Ebû'l-Hasen 'Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şeyhî el-Hâzin, Lübbâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl, haz. Muhammed Alî Şâhîn, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), c. II, s. 496.

⁸¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. XII, s. 129.

⁸² el-Kehf, 18/77.

⁸³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, haz. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), c. XVIII, s. 81.

⁸⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, c. XXI, s. 487.

⁸⁵ el-Alûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. VIII, s. 330. ; el-Hafâcî, *İnâyetü'l-kâdî ve Kifâyetü'r-râdî*, c. VI, s. 125.

“Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tenzih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphesiz ki, ben sizin bilmediğinizi bilirim” buyurdu.”⁸⁶

Zemahşerî’ye göre bu ayette meleklerin “Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” sorusu, masum olanlar yerine günah işleyenlerin yeryüzüne halife olmasına yönelik bir tür hayret ifadesidir.⁸⁷ Bu ayet, bağlamından kopuk bir şekilde ele alındığında meleklerin sözleri lâzım-ı fâide izlenimi vermektedir. Fakat haber cümlesiyle fâide-i haber ve lâzım-ı fâide kastedilmediğinde, cümlenin bağlamına uygun düşen gayelerden biri olduğu kabul edilir. Bu ayette uygun olan gaye, meleklerin sözlerinin hayret ifadesi olmasıdır.

(وَلَقَدْ تَصَرَكَمُ اللَّهُ بِبَدْرِ وَأَنْتُمْ أَدِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ)

“Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir’de de yardım etmişti. Allah’a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız.”⁸⁸

İbn Âşûr’a göre; Allah (c.c.) bu ayette Bedir’de Müslümanları destekleyip zafer ihsan ettiğini hatırlatmaktadır. Diğer taraftan bu ayette Müslümanların Uhud gazvesinde müşriklere karşı hezimetinin, Müslümanların üstünlüklerinden bir şey eksiltmeyeceğine dair müşriklere yönelik ta’rîz (kapalı bir biçimde dolaylı olarak söyleme) vardır.⁸⁹

(قَالَ مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ)

“Allah buyurdu: “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” (İblis), “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” dedi.”⁹⁰

Cemâlüddîn b. Muhammed el-Kâsimî’ye (ö. 1332/1914) göre İblis’in secde etmediğini bildiği halde Allah’ın (c.c.) “Seni secde etmekten alıkoyan nedir?” şeklinde soru sorması ve ardından İblis’in “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” nedeni, İblis’i azarlama, İblis’in inadını, kibrini, inkarını ve Adem’i (a.s.) hakir görüp aslıyla övündüğünü ona izhar etmek içindir. İblis bu sorunun devamında belirtildiği üzere, “beni

⁸⁶ el-Bakara, 2/30.

⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 125.

⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/123.

⁸⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. IV, s. 72.

⁹⁰ el-A’râf, 7/12.

ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” demiş,⁹¹ Allah’a (c.c.) karşı özrünü ve mazeretini dile getirmiştir.

(رَبِّ قَدْ أَنْتَبَيْتِي مِنَ الْمَلِكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيَّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا
وَالْحَقِّي بِالصَّالِحِينَ)

“*Ey rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!*”⁹²

Allah, (c.c.) Hz. Yûsuf’u ailesine kavuşturup onu yeryüzünde yüce ve onurlu kıldıktan sonra Hz. Yûsuf, kendisi gibi peygamber olan babalarının yolunu takip edeceğini bu sözlerle dile getirmiştir.⁹³ Katâde b. Diâme (ö. 117/735); Hz. Yûsuf ailesine ve istediklerine kavuşunca ahiret hayatını hatırlayıp Allah’tan (c.c.) bu sözlerle ölümü temenni ettiğini söylemiştir.⁹⁴ Bazı müfessirlere göre Hz. Yûsuf, Allah’ın ona bahşetmiş olduğu nimetleri hatırlamış ve bu sözlerle münacatta bulunmuştur.⁹⁵ İbn Âşûr’a göre ise Hz. Yûsuf bu ayette dua ederek ahiret nimetlerinin var olduğunu itiraf etmiş ve rabbine yönelmiştir. Onun “*Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin*” sözü dua makamında olan haber kabilindedir ve anlam, “*Dünyada da âhirette de beni doğruya yönlendir, beni himaye eyle*” şeklindedir.⁹⁶

(وَمَا تِلْكَ بِبَيْمِينِكَ يَا مُوسَى ، قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَآهَشُّ بِهَا عَلَى غَمِّي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى)

“*Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?*” Dedi ki: “*O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var.*”⁹⁷

Ebü’l-Muzaffer es-Sem’ânî (ö. 489/1096), ayetteki “*Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?*” sorusunun istifham değil, takrir / onaylama için olduğunu söylemiştir. Arap dilinde, kişinin bildiğinden emin olmasına rağmen muhatabın kalbinin mutmain olması / rahatlaması için sözüne “*هل تعرف*”

⁹¹ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Se’îd b. Kâsim el-Hallâk el-Kâsimî, *Mehâsinü’l-te’vil*, haz. Muhammed Bâsil ‘Uyûn-ü’s-sûd, (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-‘ilmiyye, 1418/1998), c. V, s. 13.

⁹² Yûsuf, 12/101.

⁹³ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vili’l-Kur’ân*, c. XVI, s. 278. ; Ahmed b. Musdafâ el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, (Mısır: Mektebet-ü Musdafâ’l-bâbî’l-Halebî ve evlâdühû, 1365/1946), c. XIII, s. 45.

⁹⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-İlberî İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’ân-i’l-‘azîz*, haz. Ebû Abdullah Hüseyin b. ‘Akkâşe - Muhammed b. Musdafâ el-Kenz, (Mısır: el-Fârûk el-hadîse, 1423/2002), c. II, s. 340.

⁹⁵ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî el-Kayravânî, *el-Hidâye ilâ bulûğî’n-nihâye fi ‘ilmi me’âni’l-Kur’ân-i ve tefsîrihî ve ehkâmihî ve cümelin min fînûni ‘ulûmih*, haz. Şârîka Üniversitesi Komisyonu, (Şârîka: Mecmûat-u Buhûsi’l-kitâb-i ve’s-sünne, 1429/2008), c. V, s. 3644.

⁹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. XIII, s. 59.

⁹⁷ Tâhâ, 20/17-18.

هذا "Bunu biliyor musun" şeklinde başlaması Arapların adetlerindedir.⁹⁸ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî de (ö. 373/983) benzer şekilde, Hz. Mûsa'dan korku ve endişeyi hafifletmek için Allah'ın bu şekilde soru sorduğunu belirtmiştir. Bu durum, sultanın huzuruna çıkan bir kimsenin endişe ve korkularını azaltmak için sultanın huzurundaki kimseye soru sormasına benzemektedir.⁹⁹ Bazı müfessirlere göre asâ yılanı dönüştüğünde Hz. Mûsâ korkmaması için Allah (c.c.) ona istifham edatıyla soru sormuştur.¹⁰⁰ Ebû Mansûr el-Mâturîdî'ye göre; Hz. Mûsâ, Allah'ın kendisine asayı mı yoksa asanın gördüğü işi mi sorduğunu tam anlamamış, bu sebeple Hz. Mûsâ ayette hem asanın adını hem de asanın ne işe yaradığını söylemiş ve Hz. Mûsâ'nın bu ayette Allah'ın bildiği bir cevabı vermesi beyan kabilinden olmuştur.¹⁰¹

(قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ، فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا ، وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ، ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جَهَارًا ، ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا ، فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا)

“Nûh, "Rabbim" dedi, "Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım; Fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı. Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerini başlarına bürüdüler, ayak dirediler, kibirlendikçe kibirlendiler. Yine de ben onları açıkça çağırmaya devam ettim. Onlara açık da söyledim, yerine göre gizli de söyledim." Dedim ki: "Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır.”¹⁰²

Ebû Mansûr el-Mâturîdî'ye göre; Hz. Nûh, “Nûh'a vahyolundu ki: “Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!”¹⁰³ ayetiyle kavminin helak edileceğiyle ilgili haberdar edildikten sonra yukarıdaki ifadelerini özür beyanı olarak dile getirmesi mümkündür. Yani Hz. Nûh bu ifadeleriyle, kavmini doğru yola davetle ilgili olarak gevşeklik ve ihmalkarlık göstermediğini, ama kavminin onun davetine uymayarak haddi aştıklarına dair mazeret beyan etmiştir. Diğer taraftan bu ifadelerin, Hz. Nûh'un kavmi

⁹⁸ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Merûzî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, haz. Yâsir b. İbrâhîm Ğanîm b. Abbâs, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418-1997), c. III, s. 325. ; Ebû Muhammed 'İzzüddîn Abdülazîz b. Abüsselâm ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, haz. Abdullah b. İbrâhîm el-Vehbî, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996), c. II, s. 296.

⁹⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Bağdâdî el-Mâverdî, *en-Nüket-i ve'l-'uyûn*, haz. es-Seyyid İbn Abdülmaksûd b. Abdürrahîm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye, t.y.), c. III, s. 399. ; Muhammed b. Ahmed b. Musdafâ Ebû Zehra, *Zehratü't-tefâsîr*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'arabî, t.y.), c. IX, s. 4713.

¹⁰⁰ Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât/Tefsîru'l-Kuşeyrî*, haz. İbrâhîm el-Büstânî, (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye li'l-küttâb, ty), c.II, s. 450.

¹⁰¹ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, c. VII, s. 275.

¹⁰² Nûh, 5/10.

¹⁰³ Hûd, 11/36.

için af ve mağfiret dilemesi, doğru yola tabi olmaları için Allah'tan (c.c.) kalplerini yumuşatmasını istemesi şeklinde anlaşılması da mümkündür. Bu ifadelerin “onlar iman etmiyorlar” şeklinde şikâyet olarak anlaşılması doğru değildir.¹⁰⁴ İbn Âşûr'a göre ise bu ayetler, Allah (c.c.) haberin içeriğini bildiği için Hz. Nûh'un bu sözleri şikâyet ve inanmayanlara karşı muzaffer olma kabilindedir ve ayrıca bu ifadeler, haberin lâzım-ı mana¹⁰⁵ olarak geldiği yerlerdendir.¹⁰⁶

Sonuç

Belâgat ilminde kelam, haber ve inşâ olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Belâgat bilginlerinin haber cümlelerine bakışında her ne kadar bazı ince farklılıklar olsa da genelde haberi cümle; “*Doğruya ve yanlışta ihtimali olan cümledir*” şeklinde tarif edilmiştir. Diğer bir deyişle haberi cümleyle ilgili olarak “*hakkında doğru veya yanlış şeklinde hükme varılabilen cümledir*” demek mümkündür. Belâgat bilginlerinin çoğunluğu; bir haberin vakıaya uygun olduğunda doğru olduğunu, vakıaya ters düştüğünde yanlış olduğunu söylemişlerdir. Mutezili kelamcılardan İbrâhîm en-Nazzâm haberle ilgili inanç kıstasını getirirken öğrencisi Câhiz ise haberi cümlelere üçüncü bir kısım açarak doğru veya yanlış olarak nitelenemeyecek haberlerin varlığından söz etmiştir. İnşâ cümleleri ise haber cümlesinin zıttı olarak “*Yanlışta ve doğruya ihtimali olmayan cümledir.*” şeklinde tarif edilmiştir. İnşâ cümlelerinin emir, nehiy, istifham, temenni gibi belirli kalıpları olup bu kalıplarla söylenir.

Haberî cümlelerinin asli söylenme gayeleri olarak iki kısma ayrılır. Bu iki kısımdan birincisi olan fâide-i haber, muhataba iletilen haberin ona yarar sağlaması, yani muhatabın bu haberden istifade etmesi demektir. Diğer kısım lâzım-ı fâide ise; kendisine söz söylenen muhatabın iletilen haberi önceden bilmesidir. Bu tür haberlerde mütekellim /sözü söyleyen, muhatabına haberi bildiğini gösterir. Bu iki asli gaye dışında; birini övme, birine öğüt verme, birini uyarma, biriyle alay etme, acziyeti veya üzüntüyü dile getirme, birini azarlama, birinden af dileme gibi haberin farklı gayeleri de var olup bu gayeler “tâbî / ferî gayeler” şeklinde de isimlendirilmiştir. Bu tür gayeler genellikle cümlenin bağlamından anlaşılmakta olup ferî gayeleri uygun bir isimle çoğaltmak mümkündür.

¹⁰⁴ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, c. X, s. 223.

¹⁰⁵ Örneğin Arap dilinde “Falanın küllü çoktur” ifadesi kinaye olarak hem evde küllün çok çıktığına delalet ederken hem de mananın lazımı olarak cömertlik anlamına gelmektedir. bk: Ebû Bekr Ebü'l-Bekâ Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütûhî (İbnü'n-Neccâr), *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, haz. Muhammed ez-Zuhaylî – Nezîh Hammâd, (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1997), c. I, s. 199.

¹⁰⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. XXIX, s. 193.

Kur'ân-ı Kerîm'de fiil ve isim cümlesi olarak gelen lâzım-ı fâide cümle kalıplarıyla ilgili olarak müfessirler, bir ayetin haber mi yoksa inşa cümlesi mi olduğu noktasında ihtilaf etmişler, lâzım-fâide ifadelerini açıklarken ayette sadece “*muhataba verilen haberi, haber verenin bildiğini bildirmesidir*” anlamı baskın oluyorsa “*bu cümlede lâzım-ı fâide vardır*” demişler, şayet haberde ikincil bir gaye de varsa o zaman ferî gayelerden birini zikretmişlerdir. Bir müfessirin “*burada lâzım-ı fâide vardır*” dediği bir ayete diğer bir müfessir ayetten çıkardığı manaya göre; kınama, ta'rîz / üstü örtülü bir şekilde itiraz ve sitem etme, acziyeti dışı vurma vb. ferî bir gaye var olduğunu söylemiştir. Lâzım-ı fâideyi anımsatan cümlelerle ilgili müfessirler; münacatta bulunma, onaylama, tekit etme, özür veya mazeret beyan etme, mağfiret dileme, nimeti itiraf etme, endişeye kapılan birini rahatlatmak için soru sorma gibi ferî gayelerden biri olduğu sonucuna varmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de lâzım-ı fâide cümleleri incelenerek ortaya çıkan bu çalışmada, bir haberi işiten kimsenin acele etmeyip cümlenin bağlamını daima göz önünde bulundurması ve ferî amaçlardan biri ağır bastığında muhatap haberi bilse dahi bunun lâzım-ı fâide olarak isimlendirilmediği, ferî amaçlardan anlama uygun düşen bir gaye ile isimlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- ABBAS, Fadl Hasan, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1429/2009).
- AHMET, Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, haz. Mehmet Gümüşkılıç, (İstanbul: Kapı Yay., 2016).
- EL-'ÂKUB, İsa Ali - ŞETYEVÎ, Ali S'ad, eş-*el-Kâfi fi 'ulumi'l-belâğa*, (İskenderiye: el-Câmiatü lil-Fütûha, 1993).
- EL-ALÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdullah el-Hüseynî, *Rûhu'l-Me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve'sseb'u'l-mesânî*, haz. Alî Abdülbârî Adıyye, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1415/1995),
- ATÎK, Abdülazîz, *İlmü'l-me'ânî*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1430/2009).
- BULUT, Ali, *Belâgat*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014).
- el-CÂRİM, 'Alî - EMÎN, Musdafâ, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, haz. Kâsim Muhammed en-Nürî, (Dimeşk-Beyrut: Mektebetü Dârü'l-Fecr, 1435/2014).
- el-CÛVEYNÎ, Musdafâ es-Sâvî, *el-Belâgatu'l-arabiyye*, (İskenderiye: el-Ma'ârif, 1985).
- DERVÎŞ, Muhyiddîn b. Ahmed Musdafâ, *İ'rabu'l-Kur'ân ve beyânühû*, (Suriye: Dâru'l-İrşâd li'ş-şüûni'l-câmi'iyye, 1415/1995).
- DURUSOY, Ali, “Yakîniyyât”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA).

- EBÛ MUSA, Muhammed Muhammed, *Hasâisu't-terâkîb*, (Mısır: Emîre li't-tibâ'a, 1416/1996).
- EBÛ ZEHRA, Muhammed b. Ahmed b. Musdafâ, *Zehratü't-tefâsîr*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'arabî, t.y.).
- EBÛSSUÛD, Muhammed b. Muhammed b. Musdafâ el-'Îmâdî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru İhyâ-i't-türâsi'l-'arabî, t.y.).
- el-HAFÂCÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Se'îd b. Sinân, *Sirru'l-fesâha*, (Beyrut: *Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye*, 1402/1982).
- el-HAFÂCÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Înâyetü'l-kâdî ve Kifâyetü'r-râdî 'alâ tefsîri'l-Beydâvî*, (Beyrut: Dâru Sâdir, t.y.).
- el-HÂŞİMÎ, Ahmed, *Cevâhiru'l-belâga*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999).
- el-HÂZİN, Ebû'l-Hasen 'Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şeyhî, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, haz. Muhammed Alî Şâhîn, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995).
- IRMAK, Mustafa, *Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*, (Yayınlanmamış doktora tezi: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- İBN ÂŞÛR, Muhammed ed-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed ed-Tâhir b. 'Âşûr et-Tûnûsî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr/Tahrîr'l-m'anâ's-sedîd ve tenvîri'l-akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*, (Tunus: ed-Dâru't-Tûnûsiyye li'n-neşr, 1984).
- İBN EBÎ ZEMENÎN, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-İlberî, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-'azîz*, haz. Ebû Abdullah Hüseyin b. 'Akkâşe - Muhammed b. Musdafâ el-Kenz, (Mısır: el-Fârûk el-hadîse, 1423/2002).
- İBN KESÎR, Ebû'l-fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Basrî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-'azîm*, haz. Sâmi b. Muhammed Selâme, (Riyad: Dâru Tîbe li'n-neşri ve't-tevzî', 1420/1999),
- İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, haz. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, (Kahire: Dâru İhyâi'l-kutubi'l-arabiyye, ty.).
- İBNÛ'N-NECCÂR, Ebû Bekr Ebû'l-Bekâ Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, haz. Muhammed ez-Zuhaylî – Nezîh Hammâd, (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1997).
- İZZ B. ABDÛSSELÂM, Ebû Muhammed 'İzzüddîn Abdülazîz b. Abüsselâm ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, haz. Abdullah b. İbrâhîm el-Vehbî, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996).
- el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Se'îd b. Kâsim el-Hallâk, *Mehâsinü't-te'vîl*, haz. Muhammed Bâsil 'Uyûn-ü's-sûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmîyye, 1418/1998).
- el-KAYRAVÂNÎ, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fi 'ilmi me'âni'l-Kur'ân-i ve tefsîrihî ve ehkâmihî ve cümelin min funûni 'ulûmih*, haz. Şârîka Üniversitesi Komisyonu, (Şârîka: Mecmûat-u Buhûsi'l-kitâb-i ve's-sünne, 1429/2008).
- el-KAZVÎNÎ, Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfîi, *el-İzâh fi ulumi'l-belâga*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003).
- *et-Telhis fi ulumi'l-belâga*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, t.y.).
- KILIÇ, Hulusi, "Belâgat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA).
- el-KUŞEYRÎ, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik, *Letâifu'l-işârât/Tefsîru'l-Kuşeyrî*, haz. İbrâhîm elBüstânî, (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyye li'l-küttâb, ty).

- el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, haz. Mecdî Baslûm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005).
- el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *en-Nüket-i ve'l-'uyûn*, haz. es-Seyyid İbn Abdülmaksûd b. Abdürrahîm, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, t.y.).
- el-MERÂĞÎ, Ahmed b. Musdafâ, *Tefsîru'l-Merâğî*, (Mısır: Mektebet-ü Musdafâ'l-bâbî'l-Halebî ve evlâdühû, 1365/1946).
- er-RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtihü'l-gayb/et-Tefsîru'l-kebir*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, 1420/1999).
- es-SA'ÎDÎ, Abdulmuteâl, *el-Belâgatü'l-âliye-İlmü'l-me'ânî*, (Mısır: Mültezimu't-tab'i ve'n-neşr, 1411/1991).
- SÂFÎ, Mahmûd b. Abdurrahîm, *el-Cedvel fî İ'râbi'l-Kur'ân*, (Şam: Mü'essesetü'l-İmân-Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 1418/1998).
- es-SEKKÂKÎ, Ebu Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Alî el-Hârizmî, *Miftâhu'l-'ulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987).
- es-SEM'ÂNÎ, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Merûzî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, haz. Yâsir b. İbrâhîm Ğanîm b. Abbâs, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997).
- es-SÜBKÎ, Behâuddîn, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh*, haz. Abdulhamîd Hendâvî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2003).
- eş-ŞANKÎTÎ, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdulkâdir el-Ceknî, *Advâü'l-beyân fî idâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995).
- et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, haz. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000).
- et-TÂLİBÎ, Yahyâ b. Hamze b. Alî el-Huseynî, *et-Tirâz li esrâri'l-belâga ve 'ulûmu hakâiki'l-i'câz*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1423/2002).
- et-TEFTAZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh, *el-Mutavvel 'ale't- telhîs*, (İstanbul: Dersâdet, 1308/1890).
- ez-ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyd Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, haz. Komisyon, (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1965).
- ez-ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsim Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *Esâsü'l-belâga*, haz. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998).
- *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl*, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'arabî, 1407/1987).